

De Dodenherdenking aan het Homomonument in Amsterdam: herdenking van de slachtoffers van het naziregime en politiek gebruik van de herinnering

RÉGIS SCHLAGDENHAUFFEN

Docteur in sociologie - Université de Strasbourg

Dit artikel¹ bestudeert een herdenkingsritueel voor de slachtoffers van het naziregime en de Tweede Wereldoorlog (de Dodenherdenking), dat plaatsvindt aan de voet van een monument voor homoseksuelen (het Homomonument). Deze openbare herdenkingsplechtigheid wordt jaarlijks in Amsterdam georganiseerd door holebi's ter nagedachtenis aan de homoseksuele slachtoffers van het naziregime en van homofobie². Het ritueel vindt plaats in aanwezigheid van hoogwaardigheidsbekleders en vertegenwoordigers van verschillende openbare instellingen. De herdenking is origineel in haar opzet en oorsprong, aangezien de nieuwe rekruten van de politieacademie de plechtigheid elk jaar verplicht bijwonen. In die zin vormt de studie van de Dodenherdenking aan het Homomonument een belangrijke bijdrage aan de analyse van het politieke en strategische gebruik van het collectief geheugen.

Om de dubbele originaliteit van de Dodenherdenking aan het Homomonument te bestuderen en te onderstrepen, woonde de auteur meerdere soorten herdenkingsdiensten bij in verschillende West-Europese steden. Het betreft hier zowel plechtigheden ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het naziregime en de deportatie, als homoseksuele vieringen. We kunnen twee verschillende types van homovieringen onderscheiden: positieve rituelen (marsen van de *Gay Pride*) versus negatieve rituelen (herdenking van de slachtoffers van aids of van het nazibewind)³.

In Amsterdam zelf bestudeerde de auteur meerdere rituelen die aan het Homomonument plaatsvinden (Koninginnedag op 30 april, Dodenherdenking op 4 mei, Bevrijdingsdag op 5 mei, Week van de *Gay Pride* begin augustus). Ook aan dagdagelijkse gebeurtenissen rond het monument wordt aandacht besteed. Bovendien werden een twaalfstal semi-gerichte interviews afgenomen van deelnemers aan deze herdenkingsplechtigheden, en van leden van de Nederlandse homobeweging die het protocol voor de Dodenherdenking bedachten.

Een studie van artikels uit Nederlandse kranten en homoseksuele tijdschriften laat verder toe de evolutie van de herdenkingsplechtigheid te beschrijven. De kranten tonen de reacties op deze bijzondere herdenking. Artikels uit homotijdschriften tussen 1945 en 2010 geven dan weer een beeld van de perceptie van de cultus door de homobeweging, en geven aan hoe de homoseksuele militanten omgaan met hun collectief geheugen.

Het eerste deel van dit artikel verklaart de oorsprong van de plechtigheid en het ontstaan van het monument. Daarop volgt een beschrijving en analyse van de Dodenherdenking aan het Homomonument in mei 2007. Vervolgens bestuderen we welke maatschappelijke

¹ De auteur dankt Christophe Broqua, Nicoletta Diasio, Sabrina Melenotte, Marthe Oberlé, Albert Piette en Anneleen Spiessens voor hun commentaar en kritische opmerkingen.

² In wat volgt beschrijft en analyseert de auteur het ritueel van de Dodenherdenking zoals die plaatsvond in mei 2007.

³ Voor een gedetailleerde analyse van de verschillende rituelen, zie Régis Schlagdenhauffen, *Triangle rose. La persécution nazie des homosexuels et sa mémoire* [De roze driehoek. De vervolging van de homoseksuelen onder het nazibewind en de nagedachtenis eraan], Parijs, Autrement, 2011.

banden tijdens het ritueel worden gevaloriseerd en welke bekritiseerd, en zoeken we uit tot wie de ceremonie is gericht. Uit de analyse van de functionele, performatieve en strategische aspecten van het ritueel zal blijken dat de Dodenherdenking aan het Homomonument enerzijds een weerspiegeling is van de gevestigde orde, en anderzijds de uitdrukking van een spanning tussen minderheidsgroepen.

Van een papieren herinnering tot een stenen herinnering

De herdenking van de homoseksuele slachtoffers van het naziregime houdt de Nederlandse homobeweging bezig sinds het einde van de oorlog. Op de eerste verjaardag van de bevrijding van het land (op 5 mei 1946) verscheen het artikel "Slachtoffers en Zondebokken"⁴ in het tijdschrift dat werd uitgegeven door de homoseksuele belangenorganisatie COC (*Cultuur- en OntspanningsCentrum*). Het artikel, dat is opgevat als een manifest, bevat een oproep tot solidariteit onder homoseksuelen:

Wij echter hebben de plicht onze doden te herdenken, de duizenden naamlozen die, met hun fijngevoelige aanleg aan de wreedste kwellingen bezweken zowel als de helden die voor Vaderland en Vrijheid vielen, niet om bij hem graven te treuren, maar om de moed te vinden tot de strijd voor nieuwe "mensenrechten", waarbij ook de homoseksuelen als "mensen" hun "levensrecht" zullen moeten verwerven.⁵

De oproep tot herdenking werd al in 1946 geformuleerd, maar pas in 1961 kreeg het idee vorm om een herdenkingsmonument op te richten. In januari 1961 oppert de schrijver Jef Last in het tijdschrift van het COC "een monument voor de onbekende homo"⁶ op te richten. Daarop stelt de schrijver J. Alberts een inscriptie voor die op het dan nog virtuele monument zou komen: "Ter nagedachtenis aan die honderdduizenden homofielen die, net als de Joden, de zigeuners en zoveel andere zondebokken, werden opgeofferd voor het decorum van Hitler."⁷ Uit deze regels blijkt dat vanaf 1961 de homoseksuelen effectief worden beschouwd als slachtoffers van de naziterreur, net als de Joden en de zigeuners.

Vanaf 1970 probeerden de homoseksuele militanten de herinnering tot een politiek instrument te maken, toen ze vaststelden dat de Joden dit succesvol deden. "Waarom niet de homoseksuelen?", vroegen zij zich af. Op 4 mei 1970 werd bij het Nationaal monument een eerste poging ondernomen om de ook de homo's te betrekken bij de herdenking. De actiegroep voor homoseksualiteit, de AJAH, nam zich voor een bloemenkrans neer te leggen tijdens de officiële plechtigheid van de Dodenherdenking. Het Nationaal comité voor herdenkingen tekende bezwaar aan. Het AJAH besliste uiteindelijk toch om haar oorspronkelijke idee uit te voeren en legde ondanks het protest een krans neer aan het einde van de officiële plechtigheid. Twee leden van de actiegroep werden opgepakt wegens verstoring van de openbare orde en de ordediensten namen de bloemenkrans in beslag.

Precies omdat de homo's hun doden niet mochten herdenken, wilde het COC zo graag een aparte herdenkingsplek inrichten ter nagedachtenis aan die slachtoffers van het naziregime die de organisatie meende te vertegenwoordigen.

⁴ Corydon, "Slachtoffers en Zondebokken", *Levensrecht*, 5, 1946, p. 1-3.

⁵ *Ibid.*

⁶ Ohira, "Monument voor de onbekende homo", *Vriendschap*, 1, 1961, p. 2.

⁷ *Ibid.*

Nog tijdens de jaren zeventig brokkelde het Nederlandse herdenkingsmodel af zoals dat kort na de oorlog vorm had gekregen. Sinds 1945 werd geen onderscheid gemaakt tussen de groepen slachtoffers, maar met de opkomst van een aparte Joodse herdenking en een zigeunerherdenking werd dit oude model uitgehold.

Zo werd op 25 november 1978 in Amsterdam een monument ingehuldigd ter herinnering aan de zigeunerslachtoffers van het nazibewind. Het werk, *Hel en vuur*, werd gebeeldhouwd door Heleen Levano en herdenkt de vernietiging van het zigeunerkamp van Auschwitz in de nacht van 31 juli op 1 augustus 1944. Het jaar erop, in 1979, na de herdenking van de zigeunerslachtoffers aan de voet van het nieuwe monument, stelt Bob van Schijndel, gedeputeerde van de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), voor om een gelijkaardig monument op te richten voor homoseksuelen⁸:

*We zouden in een open brief aan burgemeester Polak [van Amsterdam] moeten vragen om, in navolging van het monument voor zigeuners die stierven in de concentratiekampen, een monument voor homoslachtoffers op te richten op het Leidseplein of in het Vondelpark.*⁹

Enkele dagen later werd de vraag voor een gedenkteken voor de homoslachtoffers overgebracht aan het gemeentebestuur van Amsterdam. Het gemeentebestuur verzette zich echter tegen de verbrokkeling van de nationale herinnering, want "een monument ter nagedachtenis aan de homo's zou het Nationaal monument overschaduwten"¹⁰.

In 1980 werd het verzoek van 1979 vernieuwd. Dit keer kreeg het initiatief steun van de homogroep van de arbeiderspartij, leden van de liberale partij, het COC en enkele lesbische groeperingen. Bovendien werd het project gedragen door een stichting: de Stichting Homomonument¹¹. Deze stichting wou het monument oprichten op een pleintje in het centrum van Amsterdam, de Westermarkt¹². Het gemeentebestuur was principieel akkoord

⁸ Pieter Koenders, interview, Amsterdam, 4.5.2007.

⁹ "I had an idea last night. We should write an open letter to Mayor Pollak [of Amsterdam] asking him to build a monument to the homosexual victims, either on Leidseplein or in Vondel Park, along the lines of the monument to the Gypsies who died in the concentration camps." Thijs Bartels, *Dancing on the Homomonument*, Amsterdam, Schorer, 2003, p. 36.

¹⁰ *Ibid.*, p. 36 ev.

¹¹ Het doel van de stichting Homomonument, die in 1979 werd opgericht, was de realisatie van een nationaal monument ter nagedachtenis aan de homo's en lesbiennes, ter nagedachtenis aan de holebi's die werden vervolgd en vermoord tijdens de Tweede Wereldoorlog.

¹² Pieter Koenders, één van de initiatiefnemers voor de oprichting van het monument, vertelt dat de Westermarkt werd uitgekozen omdat dat het enige plein was waar nog geen monument stond. "We were discussing, where should the monument be. Perhaps on Museumplein, where the monument for the Gypsies and also the women from Ravensbrück are...but you make a kind of museum with all those monuments there...and we did not want pity on a pedestal...because we were not pitiful. We are gay, we are proud and we are not pity... and I do not like the Museumplein. So, we had the map of Amsterdam...and looked where is a square free in Amsterdam? The only place I knew was the Westermarkt; just an empty spot...and in the middle of the city. We did not want to have it in the middle of a park, like in New York. Everyday life should be there because we are in the middle of the life!" [We discussieerden over de plaats van het monument. Misschien op het Museumplein, waar zich ook de monumenten voor de zigeuners en de vrouwen van Ravensbrück bevinden... maar dan zou het op een museum beginnen lijken met al die monumenten daar... en we wilden geen medelijden op een sokkel... want we zijn niet meelijwekkend. We zijn gay, we zijn trots en niet meelijwekkend... en ik hou niet zo van het Museumplein. Dus we namen de kaart van Amsterdam... en we keken, is er nog een plein vrij in de stad? De enige plaats die ik kende was de Westermarkt; gewoon een lege plek... en in het midden van de stad. We wilden het niet in het midden van een park, zoals in New York. Het

en de stichting vroeg Benno Premsele om een ontwerpwedstrijd te organiseren. Premsele, op dat moment voorzitter van het COC (sinds 1964), was bekend als Joodse overlevende van de Holocaust. Honderd zevenendertig artiesten dienden een project in. Op het einde van de selectieprocedure werd het project van Karin Daan weerhouden.

De roze driehoek vormt het vertrekpunt voor het ontwerp van Karin Daan. Ze transformeerde het stigma in symbool van *gay pride*. Het Homomonument is in haar visie niet enkel een gedenkteken voor de oorlogsslachtoffers, maar bovenal een oproep tot waakzaamheid.

Acht jaren verliepen tussen de selectie van het ontwerp en de inhuldiging in 1987. Zoveel tijd was nodig om het nodige geld in te zamelen voor de realisatie. Enkele mensen hebben zich nog verzet tegen het project¹³. Zij konden echter niet verhinderen dat op 28 april 1987 de eerste steen werd gelegd, en het monument op 5 september uiteindelijk officieel werd ingehuldigd. De inhuldigingsplechtigheid vond plaats in de Westerkerk in aanwezigheid van de burgemeester van Amsterdam, Ed van Thijn. Tegelijkertijd liepen twee tijdelijke tentoonstellingen in het Anne Frank Huis. De ene was gewijd aan het herdenkingsproject, haar evolutie en uitvoering; de andere aan de geschiedenis van het COC. Tijdens haar inhuldigingsrede verklaarde Anne Lize van der Stoel, voorzitter van de Stichting Homomonument: “de roze driehoek was indertijd een teken van schande, maar staat vandaag symbool voor de trots en durf van de homobeweging”¹⁴.

Sinds de inhuldiging in 1987 is het Homomonument een herdenkingsplek geworden waar verscheidene vieringen plaatsvinden het hele jaar door. De belangrijkste daarvan is de Dodenherdenking. Deze plechtigheid is op een aantal punten vergelijkbaar met de herdenkingsplechtigheid voor de slachtoffers van de deportatie in Frankrijk. Ze vindt plaats in elke stad van het land, elk jaar op de avond van 4 mei. Het protocol van het Homomonument, zoals we dat in mei 2007 konden waarnemen, is in grote lijnen gebaseerd op dat van de majestueuze plechtigheid op de Dam, waarbij de koningin aanwezig is.

De Dodenherdenking aan het Homomonument

Rond 19u45 verzamelt een stille stoet voor het kantoor van het COC, de belangenorganisatie voor holebi's in Nederland. De stoet bestaat uit vijf delen, en elk ervan vertegenwoordigt een groep of instelling. Militairen in uniform (voorgegaan door een vaandeldrager in de Nederlandse driekleur) gaan de mars voor. Dan volgt een groep politieagenten in uniform, gevolgd door de nieuwe rekruten van de politieacademie, een homogene groep bestaande uit tientallen mannen en vrouwen. Een wethouder van de stad Amsterdam en haar gevolg vormen de derde groep. De vierde groep bestaat uit de voorzitter van het COC Amsterdam en een aantal leden van de vereniging.

In de stoet lopen dus vertegenwoordigers van de defensietroepen, de ordediensten en de “erfgenamen” van de slachtoffergroepen.

Net voor 20u neemt het gezelschap plaats aan de voet van het Homomonument. Het monument bestaat uit drie gelijkzijdige roze driehoeken, waarvan elke zijde tien meter lang is. Samen vormen ze een grote driehoek, met drie gelijke zijden van 36 meter. Deze grote driehoek is ingelegd in de Westermarkt, het plein tussen de Keizersgracht en de Westerkerk.

alledaagse leven moest er doorgaan, want wij staan in het midden van het leven!] Pieter Koenders, interview, Amsterdam, 4.5.2007.

¹³ Zie *NRC Handelsblad*, 16.12.1986, *De Telegraaf*, 23.12.1986.

¹⁴ Thijs Bartels, *Dancing on the Homomonument*, op. cit., p. 55.

De roze driehoek, het merkteken dat de “homoseksuelen” moesten dragen in de naziconcentratiekampen, werd uitgekozen als patroon door artieste Karin Daan.

De eerste driehoek is ingelegd in de straatstenen en wijst naar het aan de overkant gelegen Anne Frank Huis. Deze driehoek symboliseert het verleden. De dichtregel “NAAR VRIENDSCHAP ZULK EEN MATELOOS VERLANGEN” van de schrijver Jacob Israël de Haan (1881-1924) is er in gulden letters in gegraveerd.

De tweede driehoek vormt een trap naar de gracht beneden. Hij stelt het heden voor en verbindt letterlijk de kade en de gracht, de aarde en het water. De punt van de driehoek wijst naar het Nationaal monument op de Dam.

De derde driehoek staat dan voor de toekomst en wijst in de richting van het kantoor van het COC in de Rozenstraat. Deze blok in roze graniet ligt 60 cm boven het straatniveau en vormt zo een podium. Het is het hoogste punt van het monument.

De dichtregel, de enige inscriptie in het stenen monument, komt uit het gedicht *Aan eenen jongen visscher*¹⁵ van Jacob Israël de Haan. Het gedicht belicht de liefde die haar naam niet zegt, en die daarom als vriendschap wordt aanzien. Met de keuze voor de Haan eert de Stichting een schrijver die heeft bijgedragen tot de erkenning van homoseksualiteit. In zijn beroemdste werk, *Pijpelijntjes* uit 1904, voert de schrijver een homoseksueel koppel op. Bovendien past de Haan in de naoorlogse visie op homoseksualiteit in Nederland: de homo's hebben zich opgeofferd voor een ideaal, een ideaal van (homoseksuele) bevrijding. De auteur verenigt in zijn persoon symbolisch ook de vervolging van homoseksuelen en die van de Joden.

Het protocol dat door de organisatoren van de herdenking werd bedacht, bepaalt dat de deelnemers een V vormen tegenover de driehoek die dienst doet als podium. De kerk vormt zo het decor. Op het podium staat de “ceremoniemeester”¹⁶. Hij introduceert en leidt het ritueel. De vertegenwoordigers van de homogemeenschap staan in lijn aan de voet van de driehoek die het verleden voorstelt, waarop het gedicht van de Haan is gegraveerd. Zij vertegenwoordigen de slachtoffers uit het verleden wiens herinnering vandaag wordt geëerd. De homoseksuele militairen van de stichting SHK (Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht) en homoseksuele of lesbische politieagenten, leden van de Gay Cops, begeleiden de nieuwe rekruten van de politieacademie. (Laten we niet vergeten dat Nederland een vrij communitaristisch land is.) De rekruten kijken in de richting van de gracht waar de driehoek ligt die het heden voorstelt. Op deze driehoek, die wijst naar het Nationaal monument, worden aan het einde van de plechtigheid de bloemenkransen neergelegd.

De eigenlijke viering verloopt in drie grote fases. Tijdens de eerste fase, de *ouverture* of opening, frist de ceremoniemeester het geheugen van de deelnemers op. Hij brengt hij de betekenis van de herdenking onder de aandacht en introduceert de groepen voor wie het ritueel is bestemd. Op dat moment vertelt hij:

¹⁵ *Rozen zijn niet zoo schoon als uwe wangen,
Tulpen niet als uw bloote voeten teer,
En in geen oogen las ik immer meer
Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen.*

¹⁶ De *notable ordonnateur* volgens Gérard Namer, *La commémoration en France de 1945 à nos jours*, Paris, L'Harmattan, 1987.

Het monument is groter dan het lijkt, groter dan de driehoek op de Keizersgracht. Het werd ontworpen door Karin Daan. De verenigingen die bloemen zullen neerleggen in hun naam hebben plaatsgenomen op de plek van het verleden, bij het gedicht van Jacob Israël de Haan. Van op dit podium, de driehoek van de toekomst, zal ik u de drie personen introduceren die u zullen toespreken. Maar laat me u eerst de nieuwe rekruten voorstellen van de Amsterdamse politieacademie.

Na de openingsrede weerklinkt het “Tot de doden”. Het is 20u. De openbare verlichting brandt twee minuten lang in het hele land (terwijl het nog licht is buiten). Aan het Homomonument, net als aan alle dodenmonumenten in het land, houden de deelnemers en toehoorders twee minuten stilte. Tijdens die twee minuten staan het autoverkeer en het openbaar vervoer stil, en de gehele bevolking legt het werk neer om de slachtoffers van de deportatie en de Tweede Wereldoorlog te herdenken. Om 20u02 gaan de lichten uit en herneemt de maatschappelijke activiteit.

Aan het Homomonument zijn de twee minuten stilte een teken om over te gaan naar de twee volgende fasen van de plechtigheid. Volgens Gérard Namer zijn die fasen kenmerkend voor de herdenking van de slachtoffers van de deportatie. Het gaat over a) de consecratie en verheffing van de mogelijke herinnering tot een werkelijke collectieve herinnering, b) de interpretatie en oriëntatie van de collectieve emotie die voor eenieder inzicht biedt in het heden en het verleden. Dit inzicht beweegt tot kracht en actie in de toekomst.

Merkwaardig genoeg worden fases a) en b) aan het Homomonument ontdubbeld; twee verschillende boodschappen worden achtereenvolgens overgemaakt. De eerste boodschap, gebracht door de wethouder van de stad Amsterdam, is een universalistisch discours gericht aan de hele samenleving. De tweede boodschap wordt gebracht door de voorzitter van het COC, die zich richt tot het aanwezige publiek, en in het bijzonder tot de nieuwe rekruten van de politie. De spreker gaat ervan uit dat deze groep hoofdzakelijk heteroseksuele leden telt (die daarom ook helemaal niet vertrouwd zijn met de homoseksuele cultuur). De wethouder spreekt het eerste discours uit:

Op deze vierde mei eren wij de slachtoffers van het naziregime en van de Tweede Wereldoorlog en, uiteraard, de slachtoffers van homofobie waar ook ter wereld. In het hele land worden de slachtoffers van oorlog en terrorisme herdacht, maar wij herdenken ook de slachtoffers van homofobie. [Daarop hekelt zij] de intolerantie van een deel van de bevolking ten aanzien van HLBT'ers.¹⁷

Daarop verklaart zij:

Ik wil dat iedereen weet dat in Amsterdam “iedereen kan zijn wie hij is en worden wie hij wil” [...]. De stad Amsterdam heeft in het COC een uitgelezen partner gevonden [...] vrijwilligers bezoeken scholen om met jongeren over discriminatie te spreken en hen het respect aan te leren waar onze stad zo fier op is.

Net als bij een religieuze plechtigheid vormt een getuigenis tussen de eerste en de tweede toespraak de kern van het ritueel. De getuigenis vertelt het trieste lot van Harry, een hermafrodit die slachtoffer werd van een haatmisdrijf.

¹⁷ HLBT : homo's, lesbiennes, bi- en transseksuelen.

Harry was niet bang. Maar op een woensdagavond, toen Harry langs de Spui wandelde op de terugweg van zijn werk, liep hij zijn ongeluk tegemoet. Hij werd in elkaar geslagen en dodelijk verwond door een onbekende. Die avond stopten de vogels met fluiten, zo erg leed hij. De week die erop volgde vocht Harry voor zijn leven in het ziekenhuis, met de hulp van machines, als een vogel in een kooi. Harry stierf op 18 augustus om 10u10 's morgens.

Deze getuigenis is het middelpunt van de herdenkingsplechtigheid. Het vormt een rustpunt tussen de eerste universalistische toespraak van de wethouder, en de tweede militante en moraliserende toespraak van de voorzitter van het COC Amsterdam. De wethouder van de stad Amsterdam sprak uit naam van de stad, en de voorzitter van het COC spreekt uit naam van de groep die hij vertegenwoordigt. In zijn boodschap richt hij zich in het bijzonder tot de nieuwe politierekruten.

Harry uit Den Haag was "anders". In februari nog werd een jongeman uitgemaakt voor flikker, in het gezicht gespuwd en de kop ingeslagen vlakbij het Leidseplein, omdat hij ook anders was.

Stelt u zich eens de vraag, "hoe ziet ons leven van alledag eruit?" Is het vanzelfsprekend om zich veilig te voelen?

Hoe vanzelfsprekend is de emancipatie die we hebben opgebouwd na de Tweede Wereldoorlog, of de rechten die we hebben verworven?

We leven in een maatschappij waarin soms één stap voorwaarts wordt gevolgd door twee achterwaarts. Onder de Weimarrepubliek in het Duitsland van de jaren twintig ging het de Duitse homogemeenschap voor de wind... We weten dat de geschiedenis uit cycli is opgebouwd, hoogtes en laagtes kent, opbouw en afbraak.

Weinig zaken zijn een vaststaand gegeven, en wat we vandaag als vanzelfsprekend beschouwen, is morgen misschien weer taboe. Homoseksualiteit onder de aandacht brengen bij etnische minderheden is dan ook één van onze belangrijkste doelstellingen... op school, op straat, in openbare diensten. We kruipen niet terug in de kast en we zijn fier op wie we zijn.

Na de tweede toespraak kondigt de ceremoniemeester het laatste onderdeel van de plechtigheid aan, waarbij de bloemenkransen worden neergelegd. De lokale gezagsdragers hebben de eer de eerste krans neer te leggen op de driehoek die op de gracht uitgeeft. Vervolgens worden diezelfde handelingen uitgevoerd door de vertegenwoordigers van het COC, de militairen van het SHK, de homo's binnen de politie en de brandweer, en ook enkele vertegenwoordigers van HLBT-verenigingen. Als laatste leggen leden van verschillende politieke partijen een krans neer ter nagedachtenis aan de homoseksuele slachtoffers van de oorlog en van homofobie.

De plechtigheid eindigt om 20u45, precies een uur na de vorming van de stoet voor het hoofdkantoor van het COC. Daarna krijgt het publiek de kans om bij het monument een anjer, een tulp of een roos neer te leggen.

Rituelen en conflicten

Aan het begin van dit artikel merkten we reeds op dat een conflict aan de oorsprong ligt van de oprichting van het monument. Groepen homoseksuelen mochten niet deelnemen aan de

ationale herdenking van slachtoffers van het nazibewind aan de voet van het Nederlandse Nationaal monument.

Het idee van conflict verklaart zowel het ontstaan van het monument als de vorm die de bijgewoonde plechtigheid aanneemt. Tijdens de Dodenherdenking werd immers verwezen naar een ander, recenter conflict tussen homoseksuelen en bepaalde moslims. Dit nieuwe conflict overschaduwde een ouder, dat decennialang homo's en politieagenten tegenover elkaar stelde. In Nederland en elders in Europa hebben lang spanningen geheerst tussen de homobewegingen en de politie, die de "gevestigde" orde moest bewaren. In Nederland werd homoseksualiteit betoegeld bij wet tot in 1971, en konden homo's dus opgepakt worden door de politie. Bovendien is de politie een viriele instelling die al te vaak homoseksualiteit stigmatiseert.

De reden waarom de politie deelneemt aan de herdenking bij het Homomonument is een voorval uit 1982. Dat jaar vond de jaarlijkse *Gay Pride* plaats in Amersfoort. Tijdens de optocht werden de homo's bekogeld met stenen en aangevallen door homofoben. De politie kwam niet tussen. Omdat zij geen hulp boden aan de homo's werden de agenten beschuldigd van passieve medeplichtigheid. Na het schandaal werd een cursus preventie van homodiscriminatie opgenomen in het opleidingsprogramma van de Nederlandse politie. De cursus moet ervoor zorgen dat de agenten correcter optreden wanneer ze in contact komen met homoseksuele personen. De agenten moeten ook leren dat homo's en lesbiennes mensen zijn "als een ander". Om dit met eigen ogen te zien wonen de nieuwe rekruten verplicht de dodenherdenking bij aan het Homomonument.

Ondanks deze maatregelen kan de politie haar homofob imago maar moeilijk van zich afschudden. Dat blijkt duidelijk uit de woorden van de voorzitter van het COC tijdens de plechtigheid (tot tweemaal toe).

"Wat voor u misschien uitzonderlijk lijkt, maken wij elke dag mee". Zo zet de voorzitter van het COC zijn toespraak in. Hij richt zich op die manier expliciet tot twee verschillende groepen: "ons" verwijst naar de homo's, "jullie" naar de nieuwe rekruten van de politie. Even later spreekt hij opnieuw de politie aan: *"Moet niet precies de politie toezien op ieders veiligheid?"*

Vervolgens richt de spreker zich tot de homogroep. Hij brengt hun verleden in herinnering en verklaart dat de groep haar rechten maar heeft kunnen afdwingen na een lange strijd. *"Laten we niet vergeten dat de homo's een onafgebroken strijd voeren, een oorlog tegen de normen die hen onderdrukken."*

Daarna verwijst de spreker naar de geschiedenis. *"Het nationaal socialisme volgde de Weimarrepubliek op. De onderdrukking de zorgeloosheid."* Het lot kan altijd keren. We moeten steeds waakzaam zijn. Na een verwijzing naar de herinnering en de geschiedenis, richt de spreker zich tot het publiek en heeft hij het over het heden. Hij vergelijkt de nazi's met jonge Marokkaanse immigranten die "de flikkers belagen". Zij worden voorgesteld als de incarnatie van homofobie en geïdentificeerd als de "vijand". Vervolgens komt de toekomst aan bod, waarbij de spreker het werk van het COC in de verf zet. Volgens hem is de oplossing voor het probleem niet veraf, en volstaat het om homoseksualiteit onder de aandacht te brengen binnen deze groepen. Maar voor acties is geld nodig...

De toespraak van de voorzitter van het COC Amsterdam hekelt, beschuldigt, eist en stelt oplossingen voor. Drie groepen worden aangesproken: de politie, de leden van de groep, en de staat. Elke groep wordt expliciet bij naam genoemd. De nieuwe politierekruten wordt een erg zwart-witbeeld opgehangen van de goeden en de slechten. De voorzitter van het COC

stelt de homo's voor als goede burgers die de Dodenherdenking in ere houden, terwijl de afwezigen worden afgeschilderd als erfgenamen van het nazisme. Wanneer de homo's worden aangesproken, is het om hen twee zaken in herinnering te brengen: zij mogen de wapens niet neerleggen, want ze zullen niet terug in de kast kruipen, en het COC heeft hen nodig. Er is inderdaad nog veel werk voor de boeg. Op dit laatste punt wordt ook de staat aangesproken: het COC heeft geld nodig om preventieacties te organiseren. Zonder geld, geen resultaat: dat is de kern van de boodschap aan de staat.

De toespraak van de voorzitter van het COC kan alleen begrepen worden in het licht van de toespraak van de wethouder enkele minuten voordien. Hoewel de voorzitter zich tot de politie richt, viseert hij ook in bedekte termen de mensen van Marokkaanse origine. Hij legt zo een verband tussen de integratie van homo's in de Nederlandse samenleving, en de aanwezigheid van bepaalde Marokkaanse mannen die het principe van tolerantie niet respecteren, waarop Nederland zich beroept.

Laten we even terugkeren naar de universalistische toespraak van de wethouder van de stad Amsterdam aan het begin van de plechtigheid. Haar toespraak is grotendeels gewijd aan het verband tussen homofobie en islamofobie. De boodschap van de wethouder kan als volgt worden samengevat: jullie [jonge immigranten] zouden de homo's niet moeten aanvallen, maar juist met hen [de homo's] moeten strijden tegen discriminatie en intolerantie, waar jullie beiden slachtoffer van zijn. De doelgroep (jonge mannen van Marokkaanse origine) is echter niet vertegenwoordigd. De boodschap dient vooral om het COC gerust te stellen dat de stad Amsterdam niet onverschillig is, of blind voor deze situatie. *“De intolerantie van een deel van de bevolking ten aanzien van lesbiennes, homo's, bi's en transseksuelen (LHBT)”* verwijst naar de homofobe daden die vooral door jonge Marokkaanse immigranten¹⁸ worden gesteld. Deze daden zijn onaanvaardbaar omdat ze raken aan een waarde die Nederland hoog in het vaandel draagt, namelijk tolerantie.

De oproep tijdens de Dodenherdenking neemt dan ook de vorm aan van een echte dialoog daags nadien, op Bevrijdingsdag, wanneer een rondetafelgesprek wordt georganiseerd met religieuze moslimleiders die vanuit Marokko immigrerden.

De twee toespraken geven duidelijk aan hoe de perceptie van homo's in de Nederlandse samenleving is geëvolueerd. Enkele jaren geleden moest de politie opgevoed worden tot homotolerantie, maar vandaag zijn het niet enkel meer de nieuwe politierekruten die moeten inzien dat homo's en lesbiennes mensen zijn “als een ander”.

De homoseksuele verenigingen in Nederland hebben een nieuwe uitdaging gekregen: ze moeten nu ook mensen met Arabisch-islamitische roots opvoeden tot tolerantie. Het is opmerkelijk dat Nederlanders afkomstig uit de oude kolonies, bijvoorbeeld Suriname of Indonesië, niet worden vernoemd, maar wel mensen – en vooral mannen – van Marokkaanse origine.

Op politiek niveau wordt het debat tussen de Nederlandse islam en de homo's gerecupereerd door extreemrechts. De homomilitanten zijn zich daarvan bewust. Socioloog Gert Hekma benadrukt dat de uitspraken van imam El-Moumni in het begin van de jaren 2000 schandaal hebben gemaakt. Het feit dat de man homoseksualiteit als een plaag beschouwde, heeft veel Nederlanders tegen de borst gestoten¹⁹. Sindsdien genieten homo's

¹⁸ Voor de relatie tussen islam en homoseksualiteit in Nederland, zie Andrew K. T. Yip, “Reflections on Islam and Homosexuality: A Response to Wim Lunsing”, *Anthropology Today*, 19 (5), p. 19-20 en Wim Lunsing, “Islam versus Homosexuality? Some reflections on the assassination of Pim Fortuyn”, *Anthropology Today*, 19 (2), p. 19-21.

¹⁹ Gert Hekma, interview, Amsterdam, 6.5.2007.

de steun van rechtse en extreemrechtse partijen. Islamofobie is de eigenlijke reden voor hun steun, stelt Hekma.

Zo is de homo, die vroeger werd veroordeeld door de Nederlandse samenleving, vandaag een moraalridder geworden en het toonbeeld van de respectabele burger.

Besluit

Een grondige analyse van de Dodenherdenking aan het Homomonument in Amsterdam toont aan dat de deelnemers de herinnering in leven willen houden, en tegelijkertijd een boodschap van moed, vrijheid en verdraagzaamheid brengen. Vanuit maatschappelijk oogpunt is de herdenking aan het Homomonument bijzonder omdat de nieuwe politierekruten de belangrijkste doelgroep uitmaken. Hun aanwezigheid benadrukt het pedagogische doel van het gebeuren.

Net als alle andere herdenkingen van dit type is de Dodenherdenking aan het Homomonument een vorm van representatie. De plechtigheid werd in Nederland ingevoerd meteen na de oorlog, en kreeg met het Homomonument in 1987 een vaste herdenkingsplaats. Sinds het begin van de jaren 2000 nemen de nieuwe politierekruten en verschillende hoogwaardigheidsbekleders en vertegenwoordigers van openbare instellingen deel aan de plechtigheid bij het monument. De herdenking is vandaag een forum waar elk jaar bepaalde praktijken aan de kaak worden gesteld maar ook wordt gestreden voor de rechten van holebi's in het ganse land.

Hanna Pitkin stelt dat een representatie *“uit drie elementen bestaat: in de eerste plaats, datgene wat wordt gerepresenteerd, vervolgens de vertegenwoordigster of diegene die iets of iemand representeert (de afgevaardigde); in de laatste plaats zij die aanwezig zijn bij de representatie (de toehoorders)”*²⁰.

In dit geval worden de homoseksuele slachtoffers vertegenwoordigd door het COC, de organisatie die de herinnering draagt aan de homoseksuele slachtoffers van het naziregime. Het is erg belangrijk om bij deze plechtigheid de toehoorders te identificeren. Het “publiek” is namelijk een erg heterogene groep en telt zowel leden van het COC, homo's als hetero's. Het onderscheid tussen “toehoorders” en “publiek” lijkt misschien overbodig, maar komt in de toespraak naar voren. Wanneer het COC het over “ons” heeft tijdens de plechtigheid, worden daarmee de homo's bedoeld, de leden van de groep.

De toehoorders daarentegen maken integraal deel uit van de representatie. Alles gebeurt voor hun ogen. Hun deelname (stilte, applaus) aan de representatie is cruciaal voor het goede verloop ervan. De mensen uit het publiek zijn in dit geval niet allemaal toehoorders volgens de theorie van Pitkin. Het publiek is slechts één van de doelgroepen. De belangrijkste doelgroep, voor wie de representatie wordt opgevoerd, is de groep rekruten van de politieacademie die is opgesteld in het midden van het gebeuren.

Aan het Homomonument zet de homobeweging de herdenking en, door middel van de herdenking ook de herinnering, strategisch in om instellingen te bereiken met een homofobe reputatie. De samenwerking tussen de homobeweging en de politie is een weerspiegeling van de gevestigde orde en de huidige krachtsverhoudingen. Het is een grote stap voorwaarts die best mag benadrukt worden, want slechts in weinig landen genieten homo's de institutionele steun van de politie. Echter, de oplossing van het ene conflict stelt een ander, complexer, in het licht. Tot de dag van vandaag is de relatie tussen de

²⁰ Hanna Pitkin, *The concept of representation*, Londres, Univ. of California Press, 1967, p. 105.

homobeweging en de Nederlandse islam gespannen. De strategie van het COC moet hierbij op de korrel worden genomen, want de stigmatisering van de islam als een intolerante godsdienst (Nederland draagt het principe van tolerantie hoog in het vaandel), speelt in de kaart van de populistische en extreemrechtse partijen in het land, die zich tegenwoordig opwerpen als *gay friendly*.

Vertaling uit het Frans gemaakt door Anneleen Spiessens